

BOUKE SLOFSTRA, ERIC HOEKSTRA, ARJEN VERSLOOT

EEN VOORBEELD VAN GECAMOUFLEERDE TAALBEÏN- VLOEDING: SAMENSTELLINGSVORMEN VAN SJWA- SUBSTANTIEVEN IN HET FRIES

Abstract

Frisian nouns ending in schwa (henceforth: schwa nouns) like *brêge* ('bridge') show unpredictable behaviour when used as a first member of a nominal compound. In some cases the schwa is retained (e.g. *brêgeman* 'bridge man'), in other cases the schwa can or must be dropped (e.g. *bûsjild* 'pocket money', from *bûse* 'pocket').

Although there are no fixed rules two factors turn out to be crucial: the (non)optionality of the schwa in the simplex word (e.g. *brêge* 'bridge' vs *mis(se)* 'church mass') and the similarity to the Dutch synonymous counterpart (e.g. F. *skoalle*, D. *school* 'school'). In a particular subset of the data the interaction of these two factors has a non-trivial and surprising effect on Frisian word formation.

1. Sjwa-substantieven in het Fries^(1,2)

In het Fries komen veel *de*-substantieven voor die op een *-e* (sjwa) eindigen, zoals *de sinne* ('de zon'), *de skoalle* ('de school') en *de hazze* ('de haas').⁽³⁾ Som-

⁽¹⁾ Bouke Slofstra, (bslofstra@fryske-akademy.nl, Eric Hoekstra, Arjen Versloot onderzoekers Fryske Akademy, Postbus 54, 8900 AB Ljouwert

⁽²⁾ Dit onderzoek is mogelijk dankzij de database opgebouwd in het Morfologie-project van de Taaldatabank van de Fryske Akademy in Leeuwarden, een project onder leiding van Versloot. De eerste auteur was de feitelijke uitvoerder van het Morfologie-project.

⁽³⁾ Vaak is die slot-sjwa een overblijfsel van een oorspronkelijke flexie-uitgang in het Oudfries (bijvoorbeeld *de sinne* < *thiu sunne* (f.) 'zon', *de hazze* < *thi hasa* (m.) 'haas'). Maar dit is niet altijd het geval. Een tegenvoorbeeld is *de krante* ('de krant'), dat in het Oudfries (ca. 1200 – ca. 1550) uiteraard niet voorkwam.

mige van deze ‘sjwa-substantieven’ hebben in het huidige Fries tevens een korte nevenvorm (zoals *bean* ‘boon’ naast *beane*). Voorbeelden staan in de volgende tabel; [Xe] staat voor ‘sjwa-substantief’ en [X] voor ‘korte nevenvorm’. Bij ‘sjwa-substantieven’ valt de slot-sjwa altijd weg voor een suffix, bijvoorbeeld voor het diminutiefsuffix⁽⁴⁾:

[Xe]	[X]	[Dimunitievorm]	[vertaling]
de brêge		brechje	<i>de brug</i>
de hazze		haske	<i>de haas</i>
de planke		plankje	<i>de plank</i>
de sinne		sintsje	<i>de zon</i>
de skoalle		skoaltsje	<i>de school</i>
de wike		wykje	<i>de week</i>
de beane	de bean	beantsje	<i>de boon</i>
de misse	de mis	miske	<i>de mis</i>
de mûtse	de mûts	mûtske	<i>de muts</i>

Tabel 1: Voorbeelden van sjwa-substantieven en allormorfen zonder sjwa

Een opvallende eigenschap van deze sjwa-substantieven is hun grillige gedrag als eerste lid van een nominale samenstelling.⁽⁵⁾ Bezie de onderstaande tabel, waarin de kolommen [Xe] en [X] staan voor respectievelijk ‘sjwa-substantief’ en ‘korte nevenvorm’; [XeW] en [XW] staan voor respectievelijk lange en korte samenstellingsvormen:

⁽⁴⁾ Dat het niet alleen om het verkleinsuffix gaat, blijkt uit woorden als *in bûs-fol* (‘een zak vol’) van *bûse*, *minsklik* ‘menselijk’ en *minskdom* ‘mensheid’ van *minske* (‘mens’), *sinnich* (‘zonnig’) van *sinne*, en zelfs uit het neologisme *boarrisme* (‘kater-isme’ => ‘kater-religie’), bedacht door de schrijver Trinus Riemersma, van *boarre* ‘kater’. Zie ook J. Hoekstra (1998: 18, 37-8) over het augment *-e* en Visser (1994).

⁽⁵⁾ Deze variatie gaat soms al ver terug, vergelijk Oudfries *tzerkaland* (‘kerkland’), naast Oudfries *tzerkmisse* (‘kerkmis’). Vergelijkbare gevallen in het Duits (bv. *Kirchvater* naast *Kirchenrat*, uit een oude genitief) worden besproken in Henzen (1947: 54v), Fuhrop (2000), Fleischer (1969: 118, 122) en Planck (1981: 37)

EEN VOORBEELD VAN GECAMOUFLEERDE TAALBEÏNVLOEDING

	[Xe]	[X]	[XeW]	[XW]	[vertaling]
a	de brêge		brêge-man		<i>brugwachter</i>
b	de hazze		hazze-kleur		<i>hazenkleur</i>
c	de wike			wyk-blêd	<i>weekblad</i>
d	de planke		planke-koarts	plank-hout	<i>plankenkoarts, plankhout</i>
e	de sinne		sinne-striel		<i>zonnestraal</i>
f	de skoalle		skoalle-boek	skoal-boek	<i>schoolboek</i>
g	de beane	de bean	beane-bloeisel	bean-lûs	<i>bonebloesem, boneluis</i>
h	de misse	de mis		mis-boek	<i>misboek</i>
i	de mûtse	de mûts	mûtsespjelde		<i>mutspeld</i>

Tabel 2: Voorbeelden van sjwa-substantieven als eerste leden in samenstellingen

Van sommige sjwa-substantieven bestaat alleen een lange samenstellingsvorm, dus met een sjwa (a-b); van andere sjwa-substantieven komt alleen een korte samenstellingsvorm voor (c); soms komen de korte of de lange vorm beide voor, wisselend per lexeem (d); in een aantal gevallen kan men een korte en een lange samenstelling maken van dezelfde twee elementen (f). De voorbeelden (g-i) laten zien dat een dergelijke variatie in gedrag in samenstellingen ook optreedt bij sjwa-substantieven waarvan de sjwa optioneel is.

Zoals uit de tabel blijkt is er geen één-op-één-relatie tussen het al of niet voorkomen van een korte nevenvorm [X] en het al of niet voorkomen van een korte samenstellingsvorm [XW]. Dit gegeven hoeft geen verbazing te wekken. In de taalkundige literatuur over (Nederlandse en Duitse) woordvorming gaat men er immers niet (meer) vanuit dat er harde regels zijn op te stellen over de vorm die een lexeem aanneemt als eerste lid van een samenstelling. Toch zijn er wel tendensen waarneembaar.⁽⁶⁾

⁽⁶⁾ Voorbeelden van vroegere pogingen om de distributie van samenstellingsvormen met regels te voorspellen zijn Van den Toorn (1982) (semantische regels) en Mattens (1984) (morfo-fonologische regels). In meer recente publicaties, bv De Haas & Trommelen (1993), Booij & Van Santen (1995: 156-161) en de ANS (1997) gaat men ervan uit dat ‘harde’ regels vaak niet zijn op te stellen en dat verschillende factoren tegen elkaar inwerken, wat ook in het Nederlands kan leiden tot dubbelvormen (zoals *schaapskop* en *schapekop*). Het belang van frequentiepatronen worden benadrukt in Krott (2001), Baayen (2006) en Krott, Baayen en Schreuder (2001). Het blijkt dat analogie een zeer belangrijke rol speelt. De voorkeur voor een vorm met of zonder tussenklank hangt af van het aantal voorbeeldwoorden met hetzelfde eerste, of, in mindere mate, tweede lid

In dit artikel worden dergelijke tendensen in kaart gebracht. Over de structurele dan wel taalhistorische oorzaak van die tendensen doen we geen uitspraak, al komen daarmee samenhangende kwesties incidenteel aan de orde. Er zal worden aangetoond dat het al dan niet voorkomen van een sjwa op het linkerlid van een samenstelling in het Fries mede bepaald wordt door twee factoren:

- (i) Is de sjwa op het Friese grondwoord optioneel, zoals in *bean(e)*?
- (ii) Heeft het Friese grondwoord een erop lijkende Nederlandse tegenhanger zonder slot-sjwa, zoals bij *planke ~ plank*, *hazze ~ haas*?

Daarmee beweren we uiteraard niet dat andere factoren niet eveneens van belang zouden kunnen zijn. Het zal blijken dat de Friese woordvorming op een ‘gecamoufleerde’ manier wordt beïnvloed door het Nederlands.

2. Het corpus

In de Taaldatabank van de Fryske Akademy zijn 60.000 van de ongeveer 110.000 Nieuw-friese woorden van een morfologische structuur voorzien. Deze 60.000 woorden komen overeen met de lemma's van het Fries-Nederlandse handwoordenboek ‘Zantema’ uit 1984. We gaan derhalve in dit onderzoek uit van het sub-corpus ‘Zantema’.

In dit sub-corpus zijn ruim 900 sjwa-substantieven te vinden. Dit zijn vrijwel allemaal ongelede erfwoorden. Van deze groep woorden heeft 36% een korte nevenvorm.

Dit onderzoek gaat echter niet over sjwa-substantieven zonder meer, maar over de vorm die zij aannemen als eerste lid van een (nominale) samenstelling. Er komen in het corpus 345 sjwa-substantieven in samenstellingen voor. In het onderzoek zal gebruik gemaakt worden van 287 sjwa-substantieven. Een groep van 39 infrequente woorden (die niet in de keyword-in-context-module van de Taaldatabank voorkomen) is weggelaten. Ook de 19 woorden die overeenkomen met ‘lange’ Nederlandse tegenhangers (bijvoorbeeld *rogge*, *boade* (Ndl. *bode*)) maken geen deel uit van het onderzoek.

(6) vervolg (Neijt, Krebbers en Fikkert 2002). Ook ritme kan een factor van belang zijn (Neijt en Schreuder 2007).

3. De Friese woordvorming

De Friese samenstellingsmorfologie lijkt veel op de Nederlandse. Vaak is de samenstellingsvorm gelijk aan het grondwoord zelf (bijvoorbeeld *hierboarstel* ‘haarborstel’ van *it hier*). Het komt ook voor dat de samenstellingsvorm een uitbreiding is van het grondwoord (bijvoorbeeld *keamersdoar* ‘kamerdeur’ van *de keamer*, *hûnehok* ‘honde(n)hok’, van *de hûn*, *wurkeldei* ‘werkdag’, van *it wurk*), zie ook J. Hoekstra (1998) en E. Hoekstra (1995).

Dit houdt in dat in samenstellingen een sjwa kan voorkomen zonder dat deze in het grondwoord voorkomt (zoals in *hûn* naast *hûn-e-hok*); maar ook kan een sjwa op het grondwoord in de samenstelling afwezig zijn (bijvoorbeeld in *wyk-blêd* ‘weekblad’, van *de wike*). Een ingevoegde sjwa zou op een meervoudige interpretatie kunnen duiden (zoals in *muntəsamling*, ‘muntenverzameling’⁽⁷⁾), maar dat is lang niet altijd het geval.⁽⁸⁾

In het geval van sjwa-substantieven wordt de zaak nog ingewikkelder. Een samenstellingsvorm met een sjwa (zoals *skoalle-* in *skoalleboeken* ‘schoolboeken’) is immers tevens identiek aan het grondwoord. Samenstellingsvormen zonder sjwa komen echter ook voor, bijvoorbeeld in *skoalboek*.⁽⁹⁾ Als een korte nevenvorm bestaat is het eerste lid daar gelijk aan, bijvoorbeeld *misboek* bij *mis(se)*. Wij sporen de tendensen op met behulp van frequentiepatronen (vgl. Krott, A. & R.H. Baayen & R. Schreuder, 2001) en laten de interpretatie van de morfologische structuur voor wat hij is.

⁽⁷⁾ Merk op dat de samenstellingsvorm *munte-* in *muntəsamling* niet gelijkklidend is aan het meervoud *munten* (met een uitgesproken slot-n), maar direct terug lijkt te gaan op de Oudfriese uitgang van de tweede naamval meervoud *-a*.

⁽⁸⁾ De slot-sjwa van sjwa-substantieven wordt vaak ‘bewaard’ in samenstellingen met een geheel-deel-betekenis (zoals *homeie-peal* ‘paal van een hek’), mogelijk naar analogie van *hûnepoat* (‘hondepoot’); bij copulatieve samenstellingen verschijnt vaak de lemmavorm onveranderd als eerste lid, zo ook in bijvoorbeeld *tutte-blei* (‘tuttebel’).

⁽⁹⁾ Hier is de prosodische voetstructuur van invloed: de lange samenstellingsvorm *skoalle-*, zelf een trochee, komt (bijna) alleen maar voor als het gevolg wordt door een tweede trochee, zoals in *skoalleboeken* ‘schoolboeken’. In het enkelvoud, *skoalboek* – zelf een trochee – of in langere samenstellingsvormen, zoals in *skoalwurdboek* ‘schoolwoordenboek’, is de koarte nevenvorm de regel.

4. Het onderzoek en de resultaten

4.1. Het globale beeld

De vraagstelling van het onderzoek is of de volgende twee factoren van invloed zijn op het al dan niet voorkomen van sjwa's in samenstellingen:

- (i) Is de sjwa op het Friese grondwoord optioneel?
- (ii) Heeft het Friese grondwoord een gelijkende Nederlandse tegenhanger zonder slot-sjwa?

De nulhypothese is dat de factoren irrelevant zijn en dat het al dan niet voorkomen van de samenstellings-sjwa of tussen-e een toevallige verdeling vertoont. Vinden we in de data echter een correlatie die redelijkerwijs geen toeval kan zijn, dan is dat steun voor de relevantie van voornoemde factoren.⁽¹⁰⁾

De 287 sjwa-substantieven die als eerste lid in een nominale samenstelling kunnen voorkomen worden in twee reeksen van drie groepen verdeeld. Eén reeks bestaat uit de groepen *zonder* korte nevenvorm (aangegeven als [Xe], zoals *brêge*) en de andere reeks uit de groepen *met* een korte nevenvorm (aangegeven als [X(e)], zoals *beane* en *bean*). In elk van beide reeksen figureren drie groepen woorden:

- De eerste groep woorden is (fonologisch) gelijk aan de Nederlandse tegenhanger, waarbij de slot-sjwa van het Friese woord genegeerd wordt (bijvoorbeeld *planke* en Nederlands *plank*; dit wordt aangeduid als [+Holl])⁽¹¹⁾.
- De tweede groep woorden is wel verwant aan de Nederlandse tegenhanger, maar niet identiek (bijvoorbeeld *brêge* naast Nederlands *brug*, aangeduid als [+Holl]).⁽¹²⁾

⁽¹⁰⁾ Hartelijk dank aan onze collega Edwin Klinkenberg, statisticus en projectleider 'Boppeslach' op de Fryske Akademy, voor zijn inhoudelijke steun en praktische hulp bij de statistiek in dit artikel.

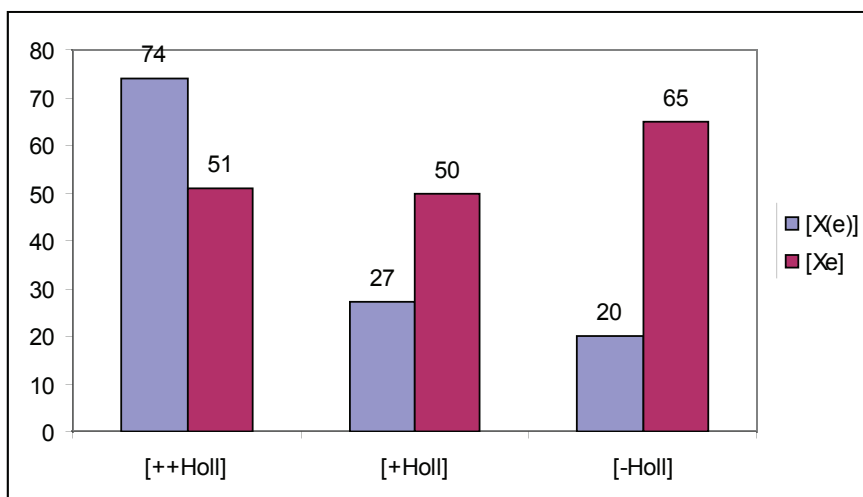
⁽¹¹⁾ We volgen hier het Friese taalgebruik ("Hollânsk").

⁽¹²⁾ Bij woorden waaraan dit kenmerk is toegekend, is het Friese medeklinkerskelet, afgezien van de halfvocalen /j,w/, doorgaans gelijk aan het medeklinkerskelet van de Nederlandse tegenhanger, terwijl het verschil in de klinkers optreedt. Verschijnselen als breking en klinkerverkorting, die soms in eerste leden van samenstellingen optreden (Tiersma 1985), hebben dus geen invloed op dit kenmerk.

- De derde en laatste groep woorden lijkt in het geheel niet op de Nederlandse tegenhanger (bijvoorbeeld *de bûse/bûs* ‘(broek-)zak’, *de sûpe* ‘karnemelk’, aangeduid als [-Holl]).⁽¹³⁾

Door de combinatie van de variabele van het al of niet bestaan van een korte nevenvorm met de mate van gelijkenis met een Nederlands woord, ontstaan 6 groepen.

Zo ontstaat het schema in grafiek 1, met boven de kolommen het aantal woorden dat elke groep telt (bijvoorbeeld 74 woorden in de groep *mis(se)*, dat wil zeggen: de groep woorden met de eigenschappen [X(e)] en [++Holl] en 51 in de groep *planke*, d.w.z. [Xe] en [++Holl]):

Mis(se) (74)	bean(e) (27)	bûs(e) (20)	X(e) 121 (42%)
planke (51)	brêge (50)	sûpe (65)	Xe 166 (58%)
[++Holl] 125 (44%)	[+Holl] 77 (27%)	[-Holl] 85 (30%)	totaal 287 (100%)

Grafiek 1: Verdeling van de lemma's over de categorieën [Holl] en de optionaliteit van de slot-sjwa.

⁽¹³⁾ Het woord *bûse* heeft als Nederlands etymologisch cognaat *buis* dat een heel andere betekenis heeft. In het Noordhollands bestaat/bestond het woord *zuip(en)* ook met de betekenis ‘karnemelk’. In de gebruikte classificatie gaat het om de synchrone associatie bij de tweetalige Fries-Nederlandse spreker.

Deze grafiek laat zien dat de optionele eind-sjwa (lichtgrijze kolom) meer voorkomt bij Friese sjwa-substantieven die sterk op het Nederlands lijken. Andersom komt een vaste eind-sjwa meer voor bij woorden die helemaal niet op het Nederlands lijken.; zie de zwarte kolom rechts met als illustratief voorbeeld *sûpe* ‘karnemelk’. Er zal blijken dat eenzelfde tendens bestaat in het contemporaine gedrag van samenstellingen op basis van deze grondwoorden.⁽¹⁴⁾

In de twee tabellen hieronder wordt het gedrag in samenstellingen van de verschillende groepen gekwantificeerd:

Xe-woorden	%	%	%	
	XeW	XW/XeW ⁽¹⁵⁾	XW	
++Holl	45% (n = 23)	41% (n = 21)	14% (n = 7)	100% (n = 51)
+Holl	44% (n = 22)	40% (n = 20)	16% (n = 8)	100% (n = 50)
-Holl	72% (n = 47)	18% (n = 12)	9% (n = 6)	100% (n = 65)

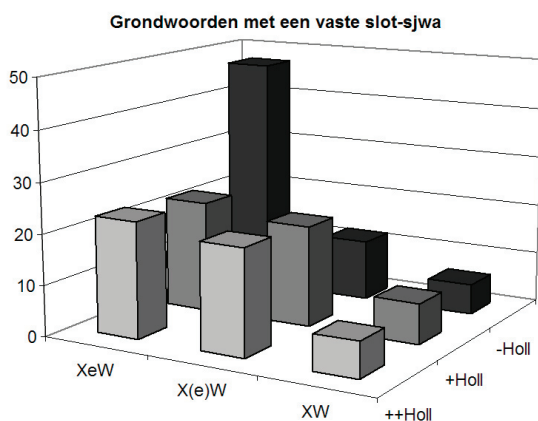
X(e)-woorden	%	%	%	
	XeW	XW/XeW	XW	
++Holl	11% (n = 8)	41% (n = 30)	49% (n = 36)	100% (n = 74)
+Holl	22% (n = 6)	30% (n = 8)	48% (n = 13)	100% (n = 27)
-Holl	45% (n = 9)	25% (n = 5)	30% (n = 6)	100% (n = 20)

Tabel 3: Grondwoorden met een slot-sjwa en het voorkomen van een tussen-e in samenstellingen.

⁽¹⁴⁾ De verdeling in grafiek 1 (met tabel) wijkt significant af van een random verdeling van de woorden over de 6 cellen van de bijhorende tabel, met inachtneming van de rij- en kolomtotalen (χ^2 –toets, $p < 0,01\%$). De correlatie tussen het kenmerk [Holl] en de variabiliteit van de slot-sjwa is $-0,29$ (berekend als rangcorrelatie). Dat wil zeggen dat de pure verklarende kracht van alleen het kenmerk [Holl] niet eens zo groot is, nl. ca. 8,5%. Gaan we uit van genoemde randomverdeling met inachtneming van de waargenomen rij- en kolomtotalen, dan komt 85% van de gevallen in de goede cel terecht. Gaan we uit van de gegeven kolomtotalen – immers de etymologie van een woord is een gegeven en vormt de onafhankelijke variabele – en een 50-50% verdeling over het kenmerk van de al of niet vaste slot-sjwa, dan komt 84% van de woorden goed terecht. Wel vallen dan zo’n 22 woorden in de rij X(e) terwijl ze in het echt een vast slot-sjwa hebben. Bij de hypothese dat woorden met het kenmerk [++Holl] eigenlijk altijd X(e) zouden hebben, dat woorden die [-Holl] zijn een vaste slot-sjwa behoren te hebben, terwijl de groep [+Holl] 50-50% verdeeld is, dan komt maar 71% goed terecht, terwijl dan maar liefst 42 woorden in de verkeerde rij belanden. Dus hoewel het kenmerk [Holl] significant van enige invloed is, wil dat niet zeggen dat invloed nu zo’n heel grote voorspellende kracht heeft, hetgeen ook blijkt uit de betrekkelijk lage correlatie.

De eerste regel van de eerste tabel is te lezen als: Van de woorden die hun slot-sjwa als grondwoord nooit verliezen (Xe-woorden) en sterk op een Nederlandse pendant lijken [++Holl] heeft 45% alleen maar samenstellingsvormen (in het onderzochte corpus) met een tussen-e, heeft 14% alleen maar samenstellingsvormen zonder tussen-e en heeft 41% zowel samenstellingsvormen met als zonder tussen-e. Eén tegenvoorbeeld is genoeg om in de groep ‘XW/XeW’ te belanden. De percentages zijn afgerond en daardoor is de rijsum niet altijd 100%.

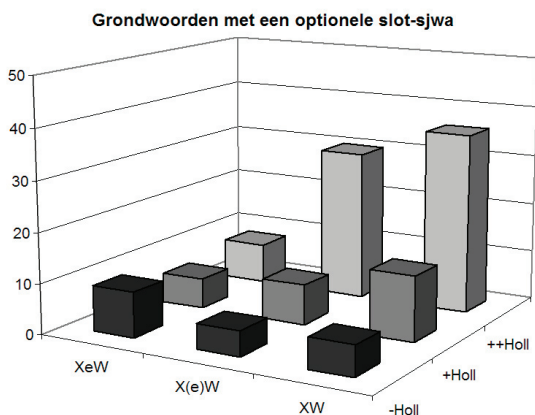
De volgende twee grafieken illustreren het complex van afhankelijkheden:

Grafiek 2: De spreiding van sjwa-substantieven die hun slot-sjwa in het grondwoord nooit verliezen over de verschillende samenstellingstypen (XeW, X(e)W en XW), uitgesplitst naar overeenstemming van het grondwoord met een mogelijk Nederlands cognaat.

(14) vervolg Een ander opmerkelijk detail is dat van alle zelfstandignaamwoorden met een slot-sjwa 36% een korte nevenvorm zonder slot-sjwa heeft (par. 2). Bij de woorden die als eerste lid van een samenstelling voorkomen is dat percentage 42%. Het verschil is niet heel groot, maar statistisch wel weer significant (χ^2 -toets, $p = 0,84\%$). Mogelijk dient een korte samenstellingsallomorf als bron voor een korte nevenvorm van het grondlemma.

(15) Verderop ook wel kortweg als ‘X(e)W’.

Grafiek 3: De spreiding van sjwa-substantieven met een optionele slot-sjwa in het grondwoord over de verschillende samenstellingstypen (XeW, X(e)W en XW), uitgesplitst naar overeenstemming van het grondwoord met een mogelijk Nederlands cognaat. NB: de volgorde van de as met het kenmerk [Holl] is omgekeerd, in verband met de leesbaarheid.

De grafieken laten grote verschillen zien:

- tussen de grafieken als geheel op basis van het kenmerk ‘slot-sjwa wel of niet optioneel’;
- binnen de grafieken in de spreiding van aantallen over de categorieën [Holl] en de samenstellingsvormen [X..W].

Zo zijn er minder samenstellingen met een vaste tussen-e wanneer er een Nederlands grondwoord zonder slot-sjwa bestaat dat het op het Friese grondwoord lijkt. Ook blijkt dat er minder samenstellingen met vaste tussen-e zijn wanneer het Friese grondwoord een optionele eind-sjwa draagt. Woorden met een vaste slot-sjwa die geen Nederlandse pendant hebben, hebben vaak een tussen-e in samenstellingen. Voorbeelden zijn *brogge-tafel* (van *brogge* ‘boterham’), *harregers* ‘borstelgras’, *krite-bestjoer* ‘clubbestuur’, *mande-guod* ‘gemeenschappelijk eigendom’ (van *de mande*), *pake-stoel* ‘opa-stoel’.

Sjwa-substantieven behouden volgens de literatuur “in principe”⁽¹⁶⁾ hun sjwa in een samenstelling. De grafieken hierboven laten zien dat zulks geenzins in

⁽¹⁶⁾ Zie J. Hoekstra (1998: 37-38) en J. Popkema (2006: 133) over deze samenstellingen.

absolute zin het geval is. De claims uit de literatuur zijn mogelijk hypercorrecte, discrete interpretaties van de tendensen die in beide grafieken zichtbaar worden. Exclusief korte samen-stellingsvormen [XW] komen vooral voor bij sjwa-substantieven met een korte nevenvorm die sterk op het Nederlands lijken ([++Holl]). Op basis van de grafieken ligt de conclusie voor de hand dat het voorkomen van een mogelijke tussen-e in samenstellingen gevoelig is voor het optioneel zijn van de sjwa op het Friese grondwoord, maar ook voor het bestaan van een Nederlands grondwoord dat op het Friese grondwoord lijkt. In de rest van deze sectie gaan we nader op de hardheid van deze waarnemingen in.

4.2. Toetsing

De samenstellingsvorm is de afhankelijke variabele in de vraagstelling. Het gaat er immers om in hoeverre de kenmerken [Holl] en optionaliteit van de slot-sjwa invloed uitoefenen op de samenstellingsvorm. Die laatste twee variabelen zijn echter geen onafhankelijke variabelen, zoals grafiek 1 laat zien. Eerst toetsen en waarden we de invloed per variabele apart.

De variabele van de slot-sjwa:

	Xe	X(e)	som
XeW	92	23	115
X(e)W	53	43	96
XW	21	55	76
som	166	121	287

Tabel 4: Verdeling op basis van de slot-sjwa (absolute aantallen)

De verschillen in aantallen tussen de linker en rechter kolom zijn statistisch significant op basis van een χ^2 -toets, met een p-waarde < 0,01%. De opvallend afwijkende celwaarden zijn gemarkeerd: donkergrijs = opvallend hoog, lichtgrijs = opvallend laag. Bij de woorden met een vast slot-sjwa bestaat een duidelijke voorkeur voor het behoud van die sjwa in de samenstelling; bij woorden met een variabele slot-sjwa bestaat de neiging om die in de samenstelling weg te laten.

De variabele [Holl]

	++Holl	+Holl	-Holl	som
XeW	31	28	56	115
X(e)W	51	28	17	96
XW	43	21	12	76
som	125	77	85	287

Tabel 5: Verdeling op basis van de variabele [Holl] (absolute aantallen)

Ook deze verdeling is significant scheef, op basis van een χ^2 -toets, met een p-waarde = 0,17%. Woorden die sterk op een Nederlands cognaat lijken, bijvoorbeeld *planke*, *mis(se)* hebben vaker samenstellingsvormen zonder tussen-e dan verwacht als de verdeling random zou zijn, terwijl bij woorden die sterk van het Nederlands verschillen (bijv. *bûs(e)*, *sûpe*) er vaak een tussen-e in de samenstellingen staat.

Beide variabelen hebben dus een significante invloed op het verschijnen van een tussen-e in samenstellingen, terwijl de ene variabele, het kenmerk [Holl], ook nog eens van invloed is op de andere variabele, de optionaliteit van de slot-sjwa in het grondwoord. De directe invloed van het kenmerk [Holl] op de Friese samenstellingsmorfologie is alleen te begrijpen vanuit de tweetaligheid van de Friese spreker. Daarnaast is er een indirecte invloed van het Nederlands. Het al of niet bestaan van een Nederlands equivalent is van invloed op de variabiliteit van de slot-sjwa van het Friese grondwoord en die is weer van invloed op het voorkomen van een tussen-e in de samenstellingen die met die Friese woorden gevormd worden.

Tenslotte zijn we met correlatietoetsen nagegaan hoe groot de invloed van de betreffende variabelen op het verschijnen van een tussen-e is. Hierbij is een scala aan toetsen bekeken. Belangrijkste varianten betroffen gewone correlatie (met een kwantificering van de variabelen [Holl] (als 0, 1, 2) en slot-sjwa (als 0, 1) of rangcorrelaties, waarbij de absolute waarde van ordenende variabelen niet van belang zijn.⁽¹⁷⁾ Verder hebben we het optioneel voorkomen van een slot-sjwa, dat steeds als discreet kenmerk (Xe of X(e)) behandeld is, nog gekwantificeerd met behulp van het corpus Modern Fries. Het bleek voor de correlaties allemaal niet veel uit te maken. De hierna genoemde correlaties zijn significant.

⁽¹⁷⁾ Daarbij geldt wel de aanname dat de kwalificaties ++Holl ~ +Holl ~ -Holl en XeW ~ X(e)W ~ XW geordende variabelen zijn.

De correlatie tussen het kenmerk van de al of niet optionele slot-sjwa en het gedrag in de samenstellingen bevindt zich tussen de 0,37 en 0,42. De correlatie tussen het kenmerk [Holl] en het gedrag in de samenstellingen ligt in de verschillende toetswijzen tussen de 0,29 en 0,30. Daarbij geldt dat hoe sterker het woord op het Nederlands lijkt, hoe minder vaak de samenstelling een tussen-e heeft.

Omdat [Holl] en slot-sjwa nog op elkaar van invloed zijn, hebben we ook de zogenaamde partiële correlaties gemeten, dat wil zeggen, gezuiverd voor de invloed van de andere factor. De partiële correlatie tussen de optionaliteit van de slot-sjwa (als discreet kenmerk) en het gedrag in de samenstelling, gecorrigeerd voor het kenmerk [Holl] is 0,37. De partiële correlatie tussen het kenmerk [Holl] en het gedrag in de samenstelling, gecorrigeerd voor het kenmerk van de optionaliteit van de slot-sjwa is 0,19.

5. Analyse van de feiten.

De feiten laten zich als volgt samenvatten:

1. Een sjwa-substantief behoudt vaak zijn lange vorm in een samenstelling, dus [XeW].
2. De twee factoren ‘korte nevenvorm’ en ‘korte Nederlandse tegenhanger’ doen afbreuk aan deze tendens.
3. Als een sjwa-substantief een korte nevenvorm heeft, dan is die nevenvorm vaak gelijk aan de samenstellingsvorm, dus [XW]. Een eventuele, korte, sjwa-loze Nederlandse tegenhanger versterkt dit effect.
4. Het maakt over het algemeen vrij weinig uit of een groep woorden fonologisch ‘identiek’ is aan de Nederlandse tegenhanger (bijvoorbeeld *planke* en *plank*) of alleen maar verwant aan die tegenhanger (bijvoorbeeld *brêge* en *brug*).⁽¹⁸⁾

De voorgestelde verklaring is de volgende. Er bestaat blijkbaar een tendens om de samenstellingsvorm en het grondwoord aan elkaar gelijk te houden. Als er een korte nevenvorm voorhanden is, geldt die nevenvorm bij voorkeur als lem-

⁽¹⁸⁾ Sjölin (1976: 47) heeft het in vergelijkbare gevallen over ‘conversieregels’; dit is een vaak geciteerd, maar weinig uitgewerkt idee. De uitkomst van dit onderzoek ondersteunen de hypothese dat Nederlandse woorden die sterk op Friese equivalenten lijken dicht daarbij in het mentale lexicon zijn opgeslagen en zo invloed kunnen uitoefenen (Dijkstra 2008).

mavorm. Het bestaan van een korte nevenvorm wordt mede beïnvloed door het kenmerk [Holl].

Bij de reeks zonder korte nevenvorm, dus [Xe], komen twee (schijnbare) lemmavormen beschikbaar als samenstellingsvorm. De eerste is de echte lemmavorm (bijvoorbeeld *skoalle*) vanwege het principe in (1); de tweede is de verkorte variant (in dit voorbeeld *skoal-*), te omschrijven als de echo van het Nederlandse *school*. Deze verkorte variant doet het voorkomen *alsof* hij een korte nevenvorm is en gebruik kan maken van het principe in (3). We noemen dit laatste verschijnsel “verhollandste sjwa-deletie” (zie tabel 6).

	+(+)Holl	-Holl	
XeW	45	47	92
X(e)W/XW	56	18	74
	92	74	166

Tabel 6: Verhollandste sjwa-deletie bij Xe-woorden (dus met een vaste slot-sjwa in het grondwoord; absolute aantallen).

Deze verdeling is significant scheef, op basis van een χ^2 -toets, met een p-waarde = 0,02%. De samenstellingscategorieën X(e)W en XW zijn oververtegenwoordigd bij de woorden met het kenmerk [+(+)Holl] en ondervertegenwoordigd bij de woorden die sterk van het Nederlands verschillen, [-Holl].

Voorbeelden van [Xe]-woorden die samenstellingsvormen met en zonder tussen-e vertonen, zijn:

[Xe]	[XeW]	(vertaling]	[XW]	(vertaling]
<i>nekke</i>	<i>nekkebonke</i>	‘ruggewervels’	<i>nekbonke</i>	(id)
<i>namme</i>	<i>nammebuordsje</i>	‘naambordje’	<i>namwurd</i> ⁽¹⁹⁾	‘naamwoord’
<i>tsjerke</i>	<i>tsjerkebank</i>	‘kerkbank’	<i>tsjerkhōf</i>	‘kerkhof’
<i>sjippe</i>	<i>sjippeflokken</i>	‘zeepvlokken’	<i>sjipsop</i>	‘zeepsop’
<i>oere</i>	<i>oerelean</i>	‘uurloon’	<i>oerlean</i>	(id)
<i>molke</i>	<i>molkelist</i>	‘melklijst’	<i>molkwein</i>	‘melkwagen’
<i>koarste</i>	<i>koarstekoeke</i>	‘korstkoek’	<i>koarstmoas</i>	‘korstmos’

Tabel 7: Voorbeelden van korte en lange samenstellingsvormen van grondwoorden met een vaste slot-e

⁽¹⁹⁾ Het is aannemelijk dat sjwa-substantieven hun slot-e (en daarmee hun lemmavorm) kunnen verliezen als gevolg van semantische ‘bleek’, waarbij de betekenis van het eerste lid minder direct gerelateerd wordt aan het onafhankelijk bestaande woord.

Bij de reeks mèt korte nevenvormen [X(e)] is de korte samenstellingsvorm hoe dan ook favoriet krachtens het principe in (3). We weten immers dat de woorden uit deze reeks graag voor exclusief korte samenstellingen kiezen (45%). Het voorkomen van een korte Nederlandse tegenhanger versterkt die neiging nog een keer.

	+(+)Holl	-Holl	
XeW	14	9	23
X(e)W/XW	87	11	98
	101	20	121

Tabel 8: Verhollandste sjwa-deletie bij X(e)-woorden (absolute aantallen).

Deze verdeling is significant scheef, op basis van een χ^2 -toets, met een p-waarde = 0,12%. De samenstellingscategorieën X(e)W en XW zijn oververtegenwoordigd bij de woorden met het kenmerk [+(+)Holl] en ondervertegenwoordigd bij de woorden die sterk van het Nederlands verschillen, [-Holl].

Een verklaring voor het feit dat de factor “korte Nederlandse tegenhanger” niet alleen maar leidt tot samenstellingsvormen zonder tussen-e is het feit dat dergelijke woorden verstrikt raken in de Nederlandse morfologie, en dus ook te maken krijgt met de kenmerkende tussen-e. Dat geldt bijvoorbeeld voor het woordpaar *frage* (verouderend) en *fraach* (gangbaar). De (gangbare) samenstelling *fragelist* is niet van het verouderende *frage* afgeleid, maar een echo van het Nederlandse *vragenlijst*, zoals *fraachpetear* een echo is van *vraaggesprek*.

Andere voorbeelden zijn:⁽²⁰⁾

X(e)	XeW	[vertaling]	XW	[vertaling]
<i>hert(e)</i>	<i>herteleed</i>	‘harteleed’	<i>hertslach</i>	‘harts slag’
<i>non(ne)</i>	<i>nonnekleaster</i>	‘nonnenklooster’	<i>nonflinter</i>	‘nonvlinder’
<i>pil(le)</i>	<i>pilledoaske</i>	‘pillendoosje’	<i>pilsigge</i>	‘pilzegge’
<i>rol(le)</i>	<i>rollespul</i>	‘rollenspel’	<i>rolbesetting</i>	‘rolbezetting’

Tabel 9. Overeenkomsten in tussen-e(n) tussen Nederlandse en Friese samenstellingen.

⁽¹⁹⁾ vervolg Dit idee van Jarich Hoekstra wordt ondersteund door een aantal voorbeelden, vooral van planten- en diernamen, bijvoorbeeld *moankop* (‘manekop’), *moankarper* tegenover *moanneljocht* (‘maanlicht’). In de eerstgenoemde voorbeelden is de relatie met *moanne* verbleekt.

⁽²⁰⁾ Wij hebben ook gekeken in hoeverre het voorkomen van de tussensjwa een

Bij de woorden uit deze reeks [X(e)] die gemengde samenstellingsvormen hebben [XeW/XW] is echter *niet altijd* sprake van ‘vernederlandste’ samenstellingen. Er is namelijk ook een aantal duidelijk ‘Friese’ samenstellingsparen, waarbij de ‘lange’ samenstellingsvorm [XeW] door een andere oorzaak mogelijk gemaakt wordt⁽²¹⁾.

Voorbeelden zijn:

X(e)	XeW	[vertaling]	XW	[vertaling]
<i>toarn(e)</i> ⁽²²⁾	<i>toarnebyt</i>	‘beet van vis’	<i>toarnangel</i>	‘probleem’
<i>kist(e)</i>	<i>kistekleed</i>	‘kleed over baar’	<i>kistdaam</i>	‘kistdam’
<i>ploech/-ge</i>	<i>ploegemês</i>	‘ploegmes’	<i>ploechskaaf</i>	‘ploegschaaf’
<i>skaar(re)</i>	<i>skoarrewâl</i>	‘schoorwal’	<i>skoarwâl</i>	(id)

Tabel 10: Variatie in tussen-e in het Fries die niet door Nederlandse invloed verklaard kan worden.

6. Een voorspelling over dubbelvormen

Een interessante controle-groep voor de “verhollandste sjwa-deletie” zijn de zogenaamde “dubbelvormen” (of: “doubletten”). Dubbelvormen zijn paren van samenstellingen waarbij ten eerste de samenstellende delen (i.c. *skoalle* en *boek*) in beide gevallen gelijk zijn en ten tweede de betekenis van het geheel (i.c. ‘schoolboek’) in beide gevallen gelijk is, zoals het woordpaar *skoalleboek* en *skoalboek*. Er is dus geen semantische of fonologische aanleiding⁽²³⁾ die het verschil tussen de korte en de lange samenstellingsvorm kan verklaren. Woorden van het type *brêge* en het type *planke* (type *brêge*) hebben geen nevenvorm zonder sjwa ([Xe]). De “verhollandste sjwa-deletie” zou daarentegen de belangrijkste factor zijn voor het bestaan (of voortleven) van zulke dubbelvormen. Om vatbaar te zijn voor “verhollandste sjwa-deletie” moet een woord uiteraard een herkenbare Nederlandse tegenhanger hebben ([++Holl] of [+Holl]). Door ons te beperken

⁽²⁰⁾ vervolg direct gevolg is van morfeem-voor-morfeem-vertalingen uit het Nederlands. Die invloed is er ook, maar is kleiner dan die van het algemene kenmerk [Holl] en de variabiliteit van de slot-sjwa.

⁽²¹⁾ Vaak is hier sprake van een geheel-deel-betekenis, zoals *homeiepeal* (‘hekpaal’) bij *homei(e)* ‘hek van boerderij’. In het corpus zijn ruim twintig duidelijke voorbeelden te ontdekken.

⁽²³⁾ Zoals het verschil ‘enkelvouds-’ of ‘meervoudsinterpretatie’ (cf. Mattens 1984) of de aan-/afwezigheid van een geheel-/deel-betekenis, zie hierboven. Voor de verdeling binnen het paradigma op basis van prosodie, zie noot 8.

tot de woorden zonder korte nevenvorm hebben (dus de reeks [Xe]), sluiten we de “gewone” verkorting in samenstellingen, die kenmerkend is voor de reeks met korte nevenvormen [X(e)] uit. Die voorspelling blijkt redelijk te kloppen, zie onderstaande tabel⁽²⁴⁾:

Xe	+(+)Holl	-Holl	
+doublet	40	14	54
-doublet	61	64	125
	101	78	179

Tabel 11: Doubletten bij Xe-woorden (absolute aantallen).

Deze verdeling is significant scheef, op basis van een χ^2 -toets, met een p-waarde = 0,17%. De doubletten zijn oververtegenwoordigd bij de woorden met het kenmerk [(+)Holl] en onderverteenwoordigd bij de woorden die sterk van het Nederlands verschillen, [-Holl].

7. Discussiepunten en verantwoording

Wij willen hieronder een aantal aspecten van dit onderzoek kritisch tegen het licht houden.

Wij hebben voor dit onderzoek gebruik gemaakt van een woordenboek-corpus. Dat is een noodzakelijk kwaad, aangezien de Taaldatabank nog niet geheel af is. Een bezwaar hiervan kan zijn dat een woordenboek altijd wel lemma's telt die heel zelden voorkomen en juist daardoor maar één samenstelling met zich meedragen, bijvoorbeeld *sichte* 'zicht (werktuig)' dat voorkomt in de samenstelling *sichteheak*. Deze (ruim dertig) “hapaxen” zouden op een kunstmatige wijze het percentage gemengde samenstellingsvormen laag kunnen houden. Dit blijkt echter niet het geval te zijn. Er zijn berekeningen gemaakt op grond van het onderzoekscorpus in- en exclusief hapaxen. De verschillen blijken klein te zijn en de onderlinge verhoudingen van de zes groepen (grafiek 1) veranderen nergens.

Een tweede discussiepunt zou over de keuze voor één enkele reeks sjwa-substantieven met nevenvormen [X(e)] kunnen gaan. Bij een aantal sjwa-substantieven

⁽²⁴⁾ De lemma's komen in dit geval niet uit het woordenboek 'Zantema', maar uit het veel grotere WFT, dat de periode 1800-1975 bestrijkt.

(bijvoorbeeld *frage/fraach* ‘vraag’, *stimme/stim* ‘stem’) is de lange vorm inmiddels verouderend, terwijl dat bij andere woorden (bijvoorbeeld *beane/bean*) niet het geval is en vaak juist de lange lemmavorm favoriet is. Ook hier blijken de verschillen minder dramatisch dan gevreesd. Op basis van (een geschreven corpus uit) de Taaldatabank kan men een indruk krijgen van de gebruiksfrequentie van woorden. De rangcorrelatie tussen het gedrag in de samenstelling enerzijds en een categoriale classificatie van de optionaliteit van de slot-sjwa (dus X_e versus $X(e)$) anderzijds is 0,43. Als in plaats van de discrete tegenstelling $X_e <> X(e)$ variabele percentages slot-e gebruikt worden, die aan de hand van het voorkomen in de Taaldatabank bepaald zijn, is de rangcorrelatie 0,41. Het gebruik van een discreet onderscheid X_e versus $X(e)$ is dus wel verantwoord.

Een derde discussiepunt zou kunnen gaan over de keuze van *grondwoorden* (in casu sjwa-substantieven) als uitgangspunt. Dat heeft immers als gevolg dat het bovenstaande handelt over eigenschappen van het grondwoord (bijvoorbeeld: “*brêge* is verwant aan *brug*”) en dus niet over eigenschappen van de samenstelling (bijvoorbeeld: “*brêgewachter* is verwant aan *brugwachter*”). Dit zou een zinvol kritiekpunt zijn. Daarom hebben we tevens uitgezocht welke *samenstellingen* een Nederlandse tegenhanger hebben; dit verschijnsel wordt hier “Nederlands samenstellingsgedrag” genoemd.⁽²⁵⁾ Dat onderzoekje levert opmerkelijke resultaten op. Van de 287 sjwa-substantieven in het eerder behandelde onderzoek vertonen maar 39% (dat zijn 112 woorden) Nederlands samenstellingsgedrag. Bij 24% is dat duidelijk niet zo; en bij 37% is het niet van toepassing omdat de Nederlandse tegenhangers van de gezochte samenstelling(svorm)en niet voor de hand liggen (bijvoorbeeld bij *sûpe* en *sûpkarre* ‘(karne-)melkkar’). Het is dus niet zo dat het beeld van de Friese *samenstellingsmorphologie* hier rechtstreeks bepaald wordt door een massale hoeveelheid morfeem-voor-morfeem ontleende *samenstellingen*.

Wij ontkennen niet dat er inderdaad een redelijk grote samenhang is tussen “Nederlandse” grondwoorden en “Nederlands samenstellingsgedrag”. Van de 115

⁽²⁵⁾ Dat wil zeggen: we hebben gekeken of het “samenstellingsgedrag” van een sjwa-substantief overeenkomt met het Nederlands. Dat is bijvoorbeeld het geval bij *ierde* (‘aarde’), met de samenstelligen *ierdewurk* en *ierdriyk*, overeenkomend met de Nederlandse samenstellingsvormen *aardewerk* en *aardriyk*. Maar bij *skoalle* (‘school’), met de samenstellingen *skoalleplein* (of *-mienskip*) en *skoalplein* valt alleen de laatste (korte) samenstellingsvorm binnen het Nederlandse patroon, zodat *skoalle* afvalt. Dit houdt (voor ons) in dat *ierde* een “Nederlands samenstellingsgedrag” heeft en *skoalle* niet.

sjwa-substantieven die ‘geheel Nederlands’ zijn (dus de groepen *misse* en *planke*, [+Holl]) vertoont 65% Nederlands samenstellingsgedrag en 31% niet.⁽²⁶⁾ Van de ‘half-Nederlandse’ groepen *beane* en *brêge* ([+Holl]) vertoont 40% Nederlands samenstellingsgedrag en 38% niet⁽²⁷⁾. De factor ‘Nederlandse’tegenhanger’ zegt dus wel iets over het “Nederlandse samenstellingsgedrag” van de bijbehorende samenstellingen (vgl. noot 19).

8. Nader onderzoek en diachronie

In het voorgaande is een paar keer het woord “tendens” gevallen. Die zogenoemde tendensen zijn tot nu toe gebruikt in een synchrone betekenis. We kunnen ons afvragen wat deze tendensen doen in de diachrone ontwikkeling van het Fries en hoe de tendensen zich daarin tot elkaar verhouden.

In het bovenstaande komen drie tendensen naar voren:

1. samenstellingsvorm is lemmavorm;
2. samenstellingsvorm is korte nevenvorm indien aanwezig;
3. verhollandste sjwa-deletie; dat wil zeggen: een Nederlands etymologisch en semantisch cognaat zonder sjwa kan de rol van ‘korte nevenvorm’ vervullen.

Het zou een flinke operatie worden om de hele woordvormingsgeschiedenis van het bijvoorbeeld het Nieuwfries (d.w.z. uit de periode van 1550 tot nu) erin te betrekken.

Wat we wel kunnen doen is het materiaal van het woordenboek ‘Zantema’ vergelijken met het nog recentere en minder gestandaardiseerde materiaal dat op het internet verschijnt.

Algemeen wordt aangenomen dat de slot-sjwa’s in de loop van de tijd in aantal verminderen.⁽²⁸⁾ Daarnaast lijkt er, bijvoorbeeld in de laatste decennia, ook een *diachrone* tendens te bestaan waarbij de samenstellingsvorm waar mogelijk gelijk is aan de lemmavorm. Dit kan op twee manieren gebeuren. Ofwel de sjwa-substantief verliest zelf zijn sjwa wanneer het lemma een korte nevenvorm heeft (bijvoorbeeld: bij *stimbân* ‘stemand’ hoort *stim* ‘stem’, en de vorm ‘*stimme*’

⁽²⁶⁾ De overige vier procent is niet van toepassing.

⁽²⁷⁾ De groepen *sûpe* en *bûse* zijn hier weer niet van toepassing.

⁽²⁸⁾ Zie bijvoorbeeld Tamminga (1985).

raakt verouderd⁽²⁹⁾). Ofwel de verkorte samenstellingsvorm raakt in onbruik wanneer het lemma geen korte nevenvorm heeft; gangbaar wordt bijvoorbeeld *miedepaad* ‘pad naar de *miede*’ bij het woord *miede* ‘made’⁽³⁰⁾, terwijl *miedpaad* verouderd raakt.

Deze tendens wordt bevestigd door een onderzoekje naar het gedrag van de sjwa in samenstellingen op het internet. Bij de woorden zonder Nederlandse tegenhanger ([-Holl]) vertonen van de 83 samenstellingslemma’s zonder sjwa in Zantema er maar 40 ook op internet een sjwa-loze vorm.⁽³¹⁾ Dat wijst erop dat de sjwa-loze vorm zeldzamer wordt.

In het ‘Zantema-corpus’ van 287 woorden zijn er 18 ‘niet-Nederlandse’ sjwa-substantieven die geen tussen-e hebben. Dat wil zeggen dat ze zelf geen korte nevenvorm hebben ([Xe]), maar wel korte samenstellingsvormen, hetzij exclusief ([XW]), hetzij gemengd ([XeW/XW]). Voorbeelden zijn *finne* ‘weiland’ en *finstik* ‘standweide’; *miede* ‘grasland’ en *mieddyk* ‘rijweg door *mieden*’. Van die achttien samenstellingslemma’s zonder sjwa zijn er twaalf die ook lange samenstellingsvormen kennen, bijvoorbeeld *finneblom* ‘madeliefje’ en *miedebloom* ‘koekoeksbloem’. Er zijn dus twaalf [-Holl]-woorden met gemengde samenstellingsvormen ([XeW/XW]) en zes met exclusief korte samenstellingsvormen ([XW]). Als de tendens “lemmavorm is samenstellingsvorm” ook een diachrone tendens is, verwacht men dat het aandeel lange samenstellingsvormen toeneemt en het aandeel korte samenstellingsvormen (hetzij exclusief, hetzij gemengd) afneemt. Dat lijkt inderdaad het geval te zijn. Het enige (!) [-Holl]-lemma met gemengde samenstellingsvormen in het Google-corpus is *holle* (‘hoofd’), vertegenwoordigd met de dubbelvorm *holledoek* en *holdoek* (‘hoofddoek’). Voor het overige zijn de (lange) lemmavormen duidelijk favoriet als samenstellingsvorm.⁽³²⁾

⁽²⁹⁾ Het is aannemelijk dat de gelijkenis met het Nederlands hierin een rol gespeeld heeft: zoals uit grafiek 1 blijkt, heeft het huidige Fries veel sjwa-substantieven met ofwel de combinatie eigenschappen [++Holl] en [X(e)] (zoals *stim(me)* uit de groep *mis(se)*) ofwel de omgekeerde combinatie [-Holl] en [Xe] (zoals *sûpe*).

⁽³⁰⁾ *Miede* ‘made’ is een laaggelegen grasland, etymologisch verwant aan *maaien*. Uiteraard bestaan er veel “toevallige gaten” in het Google-corpus, al komt er verrassend veel geschreven Fries voor op het internet.

⁽³¹⁾ Het gaat hier speciaal om sjwaloze samenstellingsvormen van lemma’s die zelf geen korte nevenvormen hebben (dus [Xe]), maar wel korte samenstellingsvormen (dus de alternatieven XW of XeW/XW). In Zantema kiezen 22 lemma’s XW en 61 XeW/XW; in “Google” kiezen 12 lemma’s XW en 28 XeW/XW.

Bij de woorden die wel een Nederlandse tegenhanger hebben, is het beeld anders. Daar komen sommige lange samenstellingen alleen in literaire contexten voor, en voornamelijk bij woorden van het ‘half-Nederlandse’ type *brêge* (dus [+Holl]: *molkeman* (‘melkboer’, naast *molkwein*, ‘melkwagen’), *oerelean* (‘uurloon’, naast *oerlean*) en *sjippefabryk* (‘zeepfabriek’, naast *sjipsop*). Dit is dus dezelfde groep waarin ook *skoal(le)boek* figureert. Waar de korte vorm als enige samenstellingsvorm voorkomt (bij zoeken via Google) is die vaak ‘identiek’ aan de Nederlandse tegenhanger (dus [++Holl]), ofwel het ‘geheel-Nederlandse’ type *planke: ferf-, hak-, hoek-, pan- en tong-*.

Deze feiten bevestigen de drie eerder gemaakte observaties, maar dan in diachrone zin. In de eerste plaats is er (naast een synchrone tendens) ook een diachrone tendens die stelt dat de samenstellingsvorm bij voorkeur gelijk is aan de lemmavorm.

In de tweede plaats zien we dat deze tendens inderdaad wordt tegengewerkt door het verschijnsel van de verhollandste sjwa-deletie.⁽³³⁾ In het bovenstaande is betoogd dat deze verhollandste sjwa-deletie verantwoordelijk is voor het bestaan (en overleven) van gemengde samenstellingsvormen ([XeW/XW, bijvoorbeeld *sjippefabryk* en *sjipsop*). Hetzelfde geldt, zoals eerder vermeld, voor de zogeheten dubbelvormen (*skoalleboek* en *skoalboek*), want zij vormen een bijzondere deelverzameling van deze gemengde samenstellingsvormen.

Een tendens achter de stand van zaken als geheel valt te omschrijven als “lem-

⁽³²⁾ Het betreft hier de lemmavormen *finne-* (‘standweide’), *stobbe-* (‘turfhoop’), *ljirre-* (‘rookvlees’), *miede-* (‘made’) en *sûpe-* (‘karnemelk’). Die laatste vorm is opmerkelijk, want in het Zantema-bestand komt nog geen lange samenstellingsvorm hiervan voor (Zantema geeft alleen *sûpkarre* ‘(karne)melkkar’). Dit bevestigt duidelijk een diachrone trend. Anderzijds zijn de korte vormen *greid-* (weiland) en *mûl-* (mond) wel favoriet. Over het algemeen komt sjwa-deletie (nog) voor bij samenstellingen van hoogfrequente grondwoorden, blijkens de TDB. Daarnaast komen sjwa-loze vormen ook voor bij een aantal opvallend infrequente lemma’s (zoals *sichreid* ‘riet met lisdodden’, van *sigge* ‘zegge’). Deze laatste groep (vaak “exclusief Friese” en agrarische woorden) verdwijnt in rap tempo. In het Zantema-corpus is 24% van de lemma’s met sjwa-deletie “niet-Nederlands” en in het “Google”-corpus 16%. Het gebruikte Zantema-corpus is al “gezuiverd” van hoogst infrequente woorden, zoals eerder gemeld.

⁽³³⁾ De “gewone” verkorting van de samenstellingsvorm bij de reeks met korte nevenvormen [X(e)], zoals *misklaad* ‘miskleed’ bij *mis(se)*, speelt her geen rol. In het Google-onderzoekje hebben we ons geconcentreerd op sjwa-deletie, dus op gevallen waar de sjwa in het lemma verplicht aanwezig is. Anders gezegd: op de reeks [Xe].

mavorm is bij voorkeur ook samenstellingsvorm”. Deze tendens leidt bij een aantal groepen van sjwa-substantieven tot duidelijke voorkeuren voor een lange of korte samenstellingsvorm.

9. Conclusie en samenvatting

Uit het onderzoek blijkt dat twee factoren van invloed zijn op de keuze van samenstellingsvormen van sjwa-substantieven:

- de factor (al of geen) korte Nederlandse tegenhanger van het grondwoord
- de factor (al of geen) optionele eind-sjwa in grondwoord.

De invloed van de factor “korte Nederlandse tegenhanger” wijst erop dat het Nederlandse mentale lexicon invloed uitoefent op het Friese mentale lexicon. Dit strookt met het feit dat psycholinguïstisch onderzoek heeft aangetoond dat items uit de mentale lexicons van verschillende talen niet gescheiden van elkaar zijn opgeslagen, maar bij elkaar als er sprake is van semantische of vormelijke overeenkomst (Dijkstra 2008). Dat de vorm van het grondwoord een relatie heeft met de verschijningsvorm in samenstellingen is niet verwonderlijk, al moet die relatie eerder als een meetbare tendens gezien worden dan als een harde regel waarmee de één geheel voorspelbaar van de ander kan worden afgeleid.

Bedanknoot

We bedanken drie anonieme reviewers van Taal & Tongval voor hun nuttige commentaar op dit artikel, alsmede het publiek op de TIN-dag 2008 en het Filologiekongres 2008 dat een lezing over dit onderwerp van de eerste auteur bijwoonde.

Bibliografie

BAAYEN, R.H.

(2006). *Woorden onder elkaar*. Geheugen en predicatie bij spreken, verstaan en lezen. Oratie Nijmegen. Amsterdam, KNAW.

BOOIJ, G. & A. VAN SANTEN

(1995). *Morfologie. De woordstructuur van het Nederlands*. Amsterdam, University Press.

- DIJKSTRA, T.
 (2008). *Met andere woorden: over taal en meertaligheid*. Nijmegen, Thieme MediaCenter.
- FLEISCHER, W.
 (1969). *Wortbildung der deutschen Gegenwartsprache*. Leipzig, VEB.
- FUHROP, N.
 (2000). Zeigen Fugenelemente die Morphologisierung von Komposita an? In: R. Thieroff e.o.: *Deutsche Grammatik in Theorie und Praxis* (2000), 201-213.
- HAAS, W. DE & M. TROMMELEN
 (1993). *Morfologisch handboek van het Nederlands*. Den Haag, SDU.
- HAESERYN, H. & ROMIJN, K. & GEERTS, G. & DE ROOIJ, J. & VAN DEN TOORN, M.C.
 (1997). *ANS, Algemene Nederlandse Spraakkunst* (2^e druk). Groningen, Martinus Nijhoff.
- HENZEN, W.
 (1947). *Deutsche Wortbildung*. Halle/Saale, Niemeyer.
- HOEKSTRA, E.
 (1995). Iets over eerste leden van samenstellingen. In: *Leuvense Bijdragen* 84, 491-504.
- HOEKSTRA, J.
 (1998). *Fryske Wurdfoarming*. Ljouwert, Fryske Akademy.
- KROTT, A.
 (2001). *Analogy in morphology. The selection of linking elements in Dutch compounds*. Diss. Nijmegen.
- KROTT, A. & R.H. BAAYEN & R. SCHREUDER
 (2001). Analogy in morphology: modeling the choice of linking morphemes in Dutch., In: *Linguistics* 39, 51-93.
- MATTENS, W.H.M
 (1984). De voorspelbaarheid van tussenklanken in nominale samenstellingen. In: *De Nieuwe Taalgids* 77, 333-343.
- NEIJT, A.H., KREBBERS, L. & FIKKERT, J.P.M.
 (2002). Rhythm and semantics in the selection of linking elements. In: H. Broekhuis & P. Fikkert (red.) *Linguistics in the Netherlands* 19, 117-127.
- NEIJT, A.H. & SCHREUDER, R.
 (2007). Rhythm versus analogy: prosodic form variation in Dutch compounds. In: *Language and Speech*, 50(4), 533-566.

- PLANK, F.
(1981). *Morphologische (Ir-)regularitäten*. Tübingen, Narr.
- POPKEMA, J.
(2006). *Grammatica Fries*. Prisma / Fryske Akademy.
- SJÖLIN, B.
(1976). *Min Frysk*. Een onderzoek naar het ontstaan van transfer en ‘code-switching’ in het gesproken Fries. Amsterdam, NHUM; uitgegeven in de reeks Estrikken, nr. LIII.
- TAMMINGA, D.A.
(1985). *Taal yn beweging. Oer apokope en genusoergong by haadwurden*. In: *Kantekers, fersprate sikken oer taal en literatuer*, 132-134.
- TIERSMA, P.M.
(1985). *Frisian Reference Grammar*. Dordrecht, Foris. Tevens: Fryske Akademy, Ljouwert.
- TOORN, M.C. VAN DEN
(1982). Tendensen bij de beregeling van de verbindingsklanken in nominale samenstellingen, I en II. In: *De Nieuwe Taalgids* 75, 24-33 en 153-160.
- VISSER, W.
(1994). Schwa-appendixen in het Fries. In: G.E. Booij & J. van Marle (red.), *Dialectfonologie* (lezingen gehouden op het symposium van de afdeling Dialectologie van het P.J. Meertensinstituut 27-11-1992), 116-137.
- VEEN, K.F. VAN DER E.A. (1984 --). WFT = *Wurdboek fan de Fryske taal / Woordenboek der Friese taal*. Ljouwert Fryske Akademy.
- ZANTEMA, J.W. E.A.
(1984). *Frysk Wurdboek* (Frysk – Nederlânsk). Ljouwert, Fryske Akademy.